

HUMANITNÉ VEDY PROTI DISKRIMINÁCIÍ¹*Jana Wachtarczyková**Jazykovedný ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied
Bratislava*

Ešte pred pár rokmi by nám nenapadlo, že spôsob konania konferencie sa stane základnou všeobecnou charakteristikou podujatia a že môže mať zároveň viacero podôb. Nečakali sme, že prezenčná konferencia *Prostriedky tvorenia sociálnej reality: jazyk – diskriminácia – spoločnosť* navodí starú známu konferenčnú realitu, tradičnosťou sa bude odlišovať od znúdzencostných online podujatí a že získa na hodnote samotnou fyzickou prítomnosťou a interakciou svojich účastníkov. Napriek tomu, že na jeseň sa pandemická situácia zvykne zhoršovať, odhodlali sa organizátori usporiadať konferenciu, ktorá bola bezprostredným mítingom odborníkov z rozličných oblastí spoločenských vied. Oddelenie sociálnej lingvistiky Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV vytvorilo dvojdnový časopriestor, do ktorého sa skoncentroval medzinárodný sociovedecký diskurz na tému diskriminácie. Tento priestor mal prestížnu adresu Zámocká 47 v Pálffyho paláci pre tých, ktorí mohli prísť osobne, a zároveň instantnú webovú adresu, na ktorej bola konferencia dostupná pre široké a vzdialené publikum.

Podujatie bolo rozložené do dvoch dní (21. – 22. 10. 2021) a prebiehalo formou plenárnych rokovaní. Celkovo odznelo 19 referátov, z toho tri ťažiskové analýzy súčasnej jazykovo-spoločenskej situácie zo slovenského, českého a poľského prostredia. Obmedzenie kapacity prednáškovej sály vynútené režimom OTP² sa na jednej strane premietlo do menšieho počtu prítomných, ale na druhej strane sa zintenzívnil ich kontakt a vzájomná diskusia, umocnená vstupmi kolegov pripojených online. Organizátori voľbou témy a konceptom podujatia dali znať, že sociálne orientovaný jazykovedný výskum si u nás všima hrubnutie komunikácie a rozličné diskriminačné praktiky, ako napr. prejavy necitlivosti, znevažovania až verbálnej agresie voči niektorým členom spoločenstva. Sociálni lingvisti z JÚĽŠ SAV sa podujali zistiť, ako sa s týmto globálnym problémom vyrovnávajú spoločenské vedy v krajinách V4. Ich zámerom bolo vyvolať diskusiu o možnostiach, ktoré by pomáhali zmierniť jazykový extrémizmus, tlmieť predsudky a nenávisťné prejavy a celkovo kultivovať jazykové správanie.

¹ Text bol vypracovaný v rámci riešenia projektu Vega č. 2/0014/19 Diskriminačná instrumentalizácia jazyka.

² OTP: osoby očkované, testované, po prekonaní covidu-19.

Konferencia o prostriedkoch tvorenia sociálnej reality je jedným z výstupov projektu VEGA s názvom *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka*, ktorý sa rieši v oddelení sociálnej lingvistiky JÚLŠ SAV. Vďaka podpore agentúry VEGA a Medzinárodného vyšehradskeho fondu mohli organizátori pozvať odborníkov z krajín V4, aby predstavili súčasnú sociolingvistickú situáciu vo svojej krajine s ohľadom na prejavy diskriminácie.

Podujatie otvorila riaditeľka JÚLŠ SAV Gabriela Múcsková postrehom, že nepočetnekrát ústav organizoval konferencie, ktoré mali v názve *jazyk*, ale ani raz tam nefigurovala *diskriminácia*. Znamená to, že sa naša vedecká inštitúcia zapája do riešenia nových a interdisciplinárnych tém, ale aj tém, ktoré sú súčasťou každodenného života a bežnej komunikácie v spoločnosti. Za organizačný tím sa účastníkom prihovarila aj vedúca oddelenia Lucia Molnár Satinská, aby dokreslila okolnosti, za ktorých sa konferencia koná. Vyzdvihla grantovú podporu konferencie a význam výskumu jazyka ako indikátora spoločenských nálad, postojov, ale aj ako nástroja moci, ktorý ľahko môže byť zneužitý aj v bežnej komunikačnej situácii. Dodala, že napriek tomu, že tri riešiteľky sú na materskej dovolenke alebo, inak povedané, v „materskej službe“, zúčastňujú sa na konferencii organizačne aj príspevkami.

Riaditeľka JÚLŠ SAV G. Múcsková moderovala prvý blok príspevkov, v ktorom na úvod odznela jedna z troch³ kľúčových prednášok. Koncept konferencie bol, aby kľúčové prednášky reprezentovali výskum v každej z krajín V4 a predstavili, aké podoby v nich nadobúda diskriminácia, aké okolnosti k nej vedú alebo ju sprežívajú a na ktoré sociálne skupiny sa vzťahujú. Zmyslom podujatia bolo vytvorenie diskusného priestoru na vyjadrenie názoru o prezentovaných témach, preto diskusia nasledovala vzápätí po každom kľúčovom príspevku a spoločne na záver každého bloku. Ukázalo sa, že tento spôsob organizácie vystúpení bol šťastný a doprial referentom bezprostrednú reakciu publika.

V prvej kľúčovej prednáške sa politológ Andrej Findor z Fakulty sociálnych a ekonomických vied Univerzity Komenského v Bratislave zamerl na efekt androcentrickej zaujatosti (*Efekt androcentrickej zaujatosti medziskupinových postojov v medzikultúrnom výskume*). Tento jav je výsledkom pôsobenia kognitívnych mechanizmov, ktoré sú nastavené na vnímanie skupín dominantne pomenovaných generickým maskulínom (napr. *Slováci, moslimovia*), a zároveň hodnotiacich mechanizmov, ktoré stoja na rodovo motivovaných predsudkoch (postoj ku skupine nazvanej *moslimovia* je iný než postoj ku skupine nazvanej *moslimky*). A. Findor prezentoval výskum medzikultúrnych postojov, ktorý prebehol v septembri – októbri 2020

³ V programe konferencie boli štyri kľúčové prednášky, no vystúpenie Csilly Barthyovej z Maďarska sa neuskutočnilo. Ohlásený príspevok *Jazykovo-ideologická ansambláž, epistemický spletenec a udržateľná diverzita: K sociálne zodpovednej forme výskumu i praxe s komunitou nepočujúcich Rómov* by mal byť obsiahnutý vo výstupe z konferencie – v tematickom čísle Jazykovedného časopisu.

a na ktorom sa zúčastnilo viac než 19 000 respondentov z trinástich európskych krajín. Predmetom výskumu boli otázky, ako respondenti vnímajú sociálne skupiny,⁴ ak sú pomenované generickým maskulínom (*Tibetans, Muslims...*) a ak pomenovania zohľadňujú rod (*Tibetan men and women, Muslim men and women...*). Výskum potvrdzuje silnú androcentrickú perspektívu vnímania skupín pomenovaných generickým maskulínom s výnimkou skupiny *Tibetans* (*Tibetania*). Prejavil sa aj pozitívny účinok uplatnenia rodových párov, keďže rodová neutralizácia a feminizácia jazyka pomáha zviditeľňovať členky sociálnych skupín a zmiernovať antropocentrickú zaujatosť, ktorá existuje v medzikultúrnom vnímaní týchto skupín.

Formou zvukovej nahrávky a powerpointovej prezentácie pokračovala Jaroslava Rusinková z oddelenia sociálnej lingvistiky JÚLŠ SAV. V príspevku *Diskriminačná inštrumentalizácia jazyka* predstavila rozličné filozofické, právnické, lexicografické prístupy k definovaniu diskriminácie. Dostatočne širokým je vymedzenie diskriminácie ako medziľudskej interakcie, pri ktorej dochádza k nerovnakému zaobchádzaniu s jej aktérmi z akéhokoľvek dôvodu (napr. z dôvodu veku, pohlavia, náboženského vyznania, rasy, etnika, jazyka, rodinného stavu, politického zmýšľania, sociálneho pôvodu, sexuálnej orientácie, majetkových pomerov atď.). Mnohé definície akcentujú dôsledok diskriminácie – poškodzovanie nejakého subjektu vo vzťahu k inému subjektu. Referentka ponúkla vlastnú definíciu diskriminácie, ktorá precizuje, čím je diskriminácia poškodzujúca. Tento koncept postuluje základné istoty a ich narušenie považuje za poškodzujúce praktiky. Diskrimináciu tak J. Rusinková vymedzuje ako „vzťah dvoch subjektov (kolektívnych či individuálnych), v ktorom dochádza k narúšanju istôt, tzn. že diskriminovaný subjekt zažíva ohrozenie vlastného bytia (narušenie ontologickej istoty) či ohrozenie vlastnej hodnoty, dôstojnosti“ (narušenie axiologickej istoty). V praktickej ukážke založenej na analýze jednej provokatívnej reklamy identifikovala celé spektrum verbálnych reakcií aktérov diskusie k danej reklame.

V nasledujúcom referáte sa Michal Bočák z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove sústredil na fenomén nepomenúvania (tzv. exnominácie) určitých javov (*Exnominácia ako paradox reprezentácie*). Dôvodil, že odchýlka od normy a inakosť má vždy v jazyku vyjadrenie (napr. existuje celá škála slangových pomenovaní pre homosexuálov, Rómov či iné špecifické skupiny). Nepomenúva sa práve normalita (alebo to, čo je za ňu považované, napr. beloškosť, heterosexuality), ktorá je predmetom exnominácie, objektom chýbajúceho alebo neexplicitného označovania.

Päť príspevkov odznelo po prestávke v ďalšom bloku, ktorý moderoval János Fiala-Butora. Za dvojicu referentiek Miroslava Kysel'ová – Martina Ivanová vystú-

⁴ Išlo o deväť pomenovaní sociálnych skupín: *Tibetans, Taiwanese, Russians, Muslims, Immigrants, Hong-Kongers, Chinese, Americans, Africans*.

pila M. Ivanová z Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove a hľadala motivácie, ktoré viedli respondentov dotazníka k odpovedi typu *Pretože je to neprofesionálne!* v príspevku *Najbežnejšie argumenty za a proti rodovo citlivému jazyku medzi slovenskými, poľskými a českými hovoriacimi*. Predstavila výsledky dotazníkového prieskumu, ktorý sa uskutočnil v októbri 2019 v prostredí sociálnej siete Facebook na respondentoch hovoriacich po slovensky, česky a poľsky. Išlo o zisťovanie jazykových postojov k uplatňovaniu generického maskulína pri pomenovaní osôb a k uplatňovaniu párových foriem pomenovaní (napr. *zákazníci/zákazníčky*) v rozličných typoch komunikátov (úradný oznam, volebná kandidátka, osobné politické vyjadrenie atď.). Z jednotlivých výpovedí referentka vymedzila deväť typov argumentov pre aj proti používaniu rodovo citlivého jazyka (napr. argument tradície, väčšej reprezentatívnosti generického maskulína, argument jazykovej prirodzenosti atď.). Vo výsledku dotazníka sú protichodné postoje respondentov v rámci jednej jazykovej skupiny aj v medzijazykovom porovnaní. Na jednej strane stojí jazykový konzervatizmus (najmä poľský), ktorý chce zachovať zaužívanú jazykovú prax (a veľmi silnú pozíciu generického maskulína pri označovaní osôb), a na druhej strane jazykový progresivizmus, ktorý by rád videl jazyk v službách väčšej empatie a korektnosti.

O rozšírenie výskumného poľa až na Balkán sa postarali srbské lingvistky z Ústavu srbského jazyka Srbskej akadémie vied a umení v Belehrade Marina Nikolić, Vesna Đorđević a Jelena Janković príspevkom *Nové slová a rodová rovnosť v srbčine – existuje diskriminácia? Za kolektív autoriek vystúpila M. Nikolić a vysvetlila, že v srbskej spoločnosti sa o diskriminácii jazykom či v jazyku pochybuje a diskutuje. Na jednej strane existuje požiadavka rodovo citlivého jazyka, uplatňovania feminatív v srbčine, ale na druhej strane je odmietaná a často označovaná za násilie na srbčine. Podobne ako M. Ivanová aj M. Nikolić uvádza kategórie argumentov pre aj proti používaniu feminatív. Vymedzuje však len štyri – dva typy lingvistických argumentov (v tom napr. pragmatické, sémantické a morfológické argumenty) a dva typy ideologických argumentov (napr. argument tradície, národnej identity a slobody). Feminizáciu v srbčine niektorí vnímajú ako ohrozenie slobody, pretože vynucovanie ženských foriem pomenovaní osôb diskriminuje tie aktérky spoločenského života, ktorým zaužívané označovanie generickým maskulínom vyhovuje a nechcú exponovať svoju rodovosť. Oporcovia feminizácie tvrdia, že rodová rovnosť je garantovaná práve využívaním neutrálnych foriem (generického maskulína) v názvoch osôb. Zástancovia feminizácie, naopak, tvrdia, že používanie generického maskulína je diskriminačné a exponovanie rodovosti v pomenovaniach je pozitívne a vedie k zviditeľňovaniu úlohy žien v spoločenskom živote.*

V ďalšom príspevku *Rodová asymetria jazykov vyšehradskej skupiny vo vektrovej reprezentácii slov* sa Radovan Garabík a Jana Wachtarczyková zamerali na

porovnanie jazykov z rovnakého kultúrneho priestoru, jazykov V4, z hľadiska typu a miery ekvivalencie medzi pomenovaniami osôb a živých bytostí v mužskom a ženskom rode. Išlo o otázku, či (a kedy) nastáva symetria medzi rodovými párami alebo či (a kedy) sú medzi rodovými ekvivalentmi asymetrické vzťahy. Skúmanie týchto vzťahov sprostredkovali vektorové modely (word embeddings) trénované na veľkých webových korpusoch daných jazykov a na Slovenskom národnom korpuse. R. Garabíkom prezentované vektorové modely obsahujú vektory zodpovedajúce slovám, odrážajú distributívnu sémantiku slov a dobre modelujú sémantické a syntaktické vzťahy medzi výrazmi. S istou hyperbolou možno povedať, že sú sondou do toho, ako „priemerný používateľ“ daného jazyka kognitívne vyhodnocuje sémantický priestor. Referent na konkrétnych príkladoch ukázal, ako sa rodová asymetria prejavuje (či neprejavuje) vo vektorových modeloch skúmaných jazykov. O interlingválnej asymetrii z hľadiska rodu môžeme hovoriť napr. pri vektorovom modeli výrazu *farár*. V slovenčine má tento výraz v sémantickom mentálnom obraze slovenského hovoriaceho ekvivalenty *farárka*, *rehoľníčka*. V češtine je k výrazu *farář* symetrický ekvivalent *farářka*. V maďarčine k výrazu *plébános* a v poľštine k výrazu *proboszcz* neexistujú ženské ekvivalenty, čo vypovedá o väčšej rodovej asymetrii v porovnaní s češtinou a slovenčinou. Vysvetlenie príčin týchto javov leží v mimojazykovej realite. Súvisia zrejme s protestantskou tradíciou v slovenskom a českom prostredí, a tým aj s historickým či aktuálnym zastúpením žien v spomínanom povolani. Zámerom prezentácie bolo ukázať, že vektorové modely reprezentácie slov umožňujú medzijazykové porovnania aj v kategórii rodu, a to nielen gramatického, ale aj sociálneho a biologického. Ukazuje sa, že diskriminačné tendencie modelu, známe z anglických vektorových modelov, sa v jazykoch V4 neprejavujú, a že v poľštine funguje silné generické maskulínium.

Michaela Lišková a Martin Šemelík z Ústavu pro jazyk český AV ČR položením otázky *Jazyková diskriminace v české a slovenské lexikografii?* vrátili tému diskriminácie do tradičného chrámu jazyka, do slovníka. V centre ich pozornosti bola lexikálna sémantika slova a prostriedky jej výkladu – výkladová perifrása, exemplifikácia, štylistické kvalifikátory a používateľské poznámky. Hovorili o riešeníach, ktoré autori výkladového slovníka uplatňujú pri aktualizácii významu slov (napr. *černý*, *balič*, *homosexuál*) v dôsledku princípov jazykovej citlivosti. Vyžaduje sa prehodnocovanie existujúcich výkladov a zároveň hľadanie kompromisu medzi prísnu politickou korektnosťou a jazykovým úzom. Inak povedané, medzi krajným progresivizmom, ktorý by do výkladu vnášal veľa nových a neustálených trendov, a konzervativizmom, ktorý by zachovával prežitie sociálne stereotypy v lexikografickom diele.

V príspevku *Socializovaný význam lexém* Lujza Urbancová z Filozofickej fakulty Univerzity Mateja Bela v Banskej Bystrici uvažovala o tom, ako pri používaní

výrazov v rečovej praxi dochádza k potvrdzovaniu stereotypov a očakávaní. Na príkladoch ilustrovala stereotypné chápanie označenia *učiteľka* v kontraste s označením *učiteľ* a následne aj to, ako verejnosť vníma ustálené spojenia s týmito výrazmi, napr. *vyhorená učiteľka*, *vyhorený učiteľ*.

Moderovania ďalšieho bloku po prestávke sa ujala Ildikó Vančo a slovo v nej dostali účastníci z Česka a Srbska. Do srbskej reality poslucháčov uviedla S. Paunović Rodić z Filologickej fakulty Univerzity v Belehrade, hovoriac *O koncepte urážky, diskriminácie a nenávisťného prejavu v súčasnej slovenskej a srbskej spoločnosti*. V intenciách kognitívnej lingvistiky si všímala rovnaký jav ako L. Urbancová, no namiesto socializovaného významu lexém hovorila o kognitívnom koncepte kľúčových výrazov, ako sú *diskriminácia/дискриминација*, *urážka/увежда*, *nenávisť/мржња* či *tolerancia/толеранција* v slovenčine a srbčine. Referentka vo svojom výskume vychádza z teórie stereotypu, ktorý vymedzuje ako „súbor axiologických kritérií na hodnotenie členov istej kategórie, pričom hodnotiace kritériá sú určené na základe statusu alebo postavenia danej kategórie v určitej spoločnosti a kultúre“. Na základe korpusového materiálu v oboch jazykoch, slovníkových definícií aj výsledkov dotazníkového prieskumu zistila, že jadro sémantických polí stereotypu skúmaných pojmov odráža ich podobnú konceptualizáciu v súčasnej slovenskej a srbskej kultúre. Považuje to za výsledok dynamiky sociálnych zmien, ktorá smeruje k nivelizácii medzikultúrnych rozdielov, kým rozdiely referujú na inakosti v historickom, spoločenskom a kultúrnom kontexte, v ktorých sa sformovali a rozvinuli pôvodné stereotypy.

Referenti z Česka Michal Hořejší (Ústav bohemistiky Filozofickej fakulty Juhočeskej Univerzity v Českých Budějoviciach) a Ondřej Duffek (Ústav pro jazyk český AV ČR) analyzovali verejnú diskusiu okolo sociálneho centra Klinika⁵ v rokoch 2014 – 2019 v príspevku nazvanom *Občan Klinika: diskurzívny boj o identitu sociálneho centra*. Vytvorili vlastný korpus Klinika a A2larm, v ktorých sledovali nominačné a predikačné stratégie vo verejných komunikátoch o Klinike a v tomto kontexte detailne skúmali využitie výrazu *občan*. Zistili, že naratív o aktivizme, ktorý je založený na občianstve, je dominantný (v korpuse A2larm), no v čase trvania konfliktu kolísalo jeho emočné vyznenie v reakcii na konkrétne udalosti. Korpusy dokladajú, že v začiatkoch Kliniky sa toto centrum interpretuje ako občianska iniciatíva, neskôr (2016) sa hovorí o strete občanov s extrémizmom (pripisovaným Klinike) a napokon Klinika prestáva byť občianskou záležitosťou.

Príspevok Daniely Waldburgerovej z Katedry afrických štúdií Viedenskej univerzity *Svahilčina a francúzština v prejave bývalých baníkov v Lubumbashi (Konž-*

⁵ Budova bývalej pľúcnej kliniky v Prahe na Žižkove sa stala objektom stretu záujmov aktivistov a squatterov (nesystémového prvku) a samosprávy zastupujúcej právny poriadok a systém. V roku 2019 sa spor skončil vysídlením a zánikom Kliniky ako komunitného centra.

ská demokratická republika) bol najmä o trvaní a ustupovaní svahilčiny v konkurenčnom jazykovom prostredí (predovšetkým francúzštiny). Referentka priblížila svoj terénny výskum, ktorý prebiehal v rokoch 2017 – 2019 prostredníctvom interview s predstaviteľmi generácie baníkov pracujúcich v baniach na med' od 50. rokov minulého storočia.

Exotickou témou *Jak se mluví na misi: Funkce vojenské mluvy prizmatem příslušníků vybraných kontingentů* prekvapili aj Lucie Radková a Jarmila Mádrová z Filozofickej fakulty Ostravskej univerzity. Aj ony vychádzali z vlastného dotazníkového prieskumu, ktorý uskutočnili v roku 2019 medzi stovkou českých a stovkou aliančných vojakov na misii v Afganistane a Mali. V jedenástich otázkach respondenti odpovedali na význam vojenského slangu (mluvy) v komunikácii. Ako hlavný dôvod využívania vojenského sociolektu uvádzali jazykovú ekonómiu – úspornosť a jednoznačnosť vyjadrovania v danom prostredí, no priznali, že zásadnú úlohu zohráva aj kolegiálnosť (vedomé či neveddomované prispôsobovanie sa reči spolupracovníkov). Táto sonda do vojenskej reči zapadá do série už realizovaných výskumov českých sociolektov L. Radkovej, napr. väzenského a policajného sociolektu alebo jazyka aktérov drogovej scény (konzumentov aj výrobcov drog).

Druhý deň konferencie (22. 10.) sa začal kľúčovými referátmi, ktoré boli náplňou ranného bloku moderovaného J. Wachtarczykovou. Pôsobivý prierez problematikou nenávisťných prejavov v Poľsku predstavil Mikołaj Winiewski z Katedry psychológie Varšavskej univerzity. V príspevku *Epidémia nenávisťných prejavov. Mechanizmy prevalencie v spoločnosti a dôsledky pre menšinové skupiny* hovoril o tom, že prejavy nenávisťi a pohrdania (hate speech) nielen pretrvávajú, ale stupňujú sa a plazivo prerastajú do sociálnych noriem. Dôsledky tohto mechanizmu, pri ktorom šírenie a tolerovanie nenávisťných, agresívnych a diskriminačných praktík (verbálnych aj neverbálnych) predchádza masovému násiliu a genocíde, sa v histórii neraz prejavili (napr. na osude Tutsiov v Rwande, Arménov v Turecku a najmä Židov počas holokaustu). M. Winiewski vo svojich výskumoch dlhodobo sleduje eskaláciu nenávisťných prejavov voči niektorým sociálnym skupinám⁶ v Poľsku. Auditóriu priblížil tzv. epidemický model, ktorý vznikol na základe multiagentného modelovania a zo simulácií správania autonómnych agentov, pričom zohľadňuje sociálno-psychologickú podstatu fungovania hate speech aj s jej dôsledkami a sprievodnými príznakmi. S určitou hyperbolou by sme mohli povedať, že hate speech je podobne nákazlivá ako vírus, ale šíri sa najmä bezkontaktné sociálnymi sieťami a spôsobuje premorenie spoločenstva, ktoré potom stráca vnímateľnosť voči prejavom diskriminácie, útlaku, šikanovania, znevažovania atď. vo všeobecnosti.

⁶ Menovite voči Židom, moslimom, utečencom, Rómom, Ukrajincom, osobám tmavej pleti, transsexuálom, feministkám, lesbám a gayom.

Ďalším kľúčovým príspevkom do situačnej mozaiky krajín V4 bol referát *Mimoprávne reštrikcie výberu jazyka* Mariána Slobodu z Filozofickej fakulty Karlovej univerzity v Prahe. Pripomenul východiská teórie jazykového manažmentu a právne úpravy týkajúce sa používania menšinových jazykov v Českej republike. Na konkrétnych príkladoch ukázal rozpornosť toho, čo platí v teórii (law in book) a čo vo všednodennej praxi (law in practice). Napriek právnej legitimitě používania menšinových jazykov (za predpokladu, že menšina tvorí aspoň 10 % obyvateľstva) sa v niektorých národnostne zmiešaných komunitách prejavuje intolerancia napr. voči nápisom v menšinových jazykoch (Tešínske Sliezsko). Za mimoprávne reštrikcie výberu jazyka považuje situácie, keď v dôsledku obáv z vandalizmu niektoré komunity preventívne rezignujú z využívania menšinového jazyka vo verejnej sfére (napr. okolie Litvínova, Ústecký kraj). Na ďalší typ mimoprávných reštrikcií poukázal pri regulácii používania slovenského jazyka vo verejnom priestore (najmä v médiách). Tieto javy spontánneho jazykového manažmentu dlhodobo pútajú pozornosť sociológov aj lingvistov, pretože väčšina reštriktívnych praktík má diskriminačný charakter a pre demokratickú spoločnosť predstavuje problém.

Nasledujúci blok referátov pod vedením M. Ivanovej pokračoval právnickým pohľadom na diskrimináciu. S príspevkom *Jazyková diskriminácia ako sociálny, právny a ľudskoprávny fenomén* vystúpil János Fiala-Butora z Ústavu právnych vied Maďarskej akadémie vied a zároveň zástupca Okrúhleho stola Maďarov na Slovensku. Objasnil, prečo je ťažké jednoznačne definovať diskrimináciu, prečo má vec viacero úrovní a ako sa dá chápať rovnosť na základe jazyka. Ukázal viaceré možnosti riešenia – modely rovnosti na základe jazyka: formálnu (deklarovanú rovnosť), aká existuje v slovenskej právnej úprave, rovnosť príležitostí, na ktorej stavia medzinárodné právo, a napokon rovnosť výsledkov, ktorá vychádza z tzv. krajín dobrej praxe a stavia na kompenzácii určitých znevýhodnení v oblasti používania jazyka. Upozornil, že neexistencia diskriminácie neznamená jazykovú rovnosť, o ktorú by malo ísť v právnej úprave používania jazykov v krajine. Za vhodnejší právny rámec než antidiskriminačné zákony považuje rámec jazykovej spravodlivosti (linguistic justice), v ktorom by mali sa mali upraviť otázky jazykovej rovnosti koexistujúcich jazykov na území štátu.

Aj Lucia Berdisová z Ústavu štátu a práva SAV pridala perspektívu právnicku v príspevku nadpísanom formou sugestívnej otázky *Zabudli sme na podstatu zákazu diskriminácie? O tom, ako sudcovia a sudkyne chápu pojem „diskriminácia“*. Toto chápanie sa podľa nej odvíja aj od spôsobu, akým sa v justičnom diskurze pracuje s príbuznými pojmovými kategóriami rovnosť, rovnoprávnosť a princíp rovnakého zaobchádzania, ktoré sú obsiahnuté v antidiskriminačnej klauzule nášho zákonodarstva. Pristavila sa pri niektorých prípadoch porušovania antidiskriminačného zákona (hromadná žaloba sudcov v roku 2007, ktorá bola uznaná ako diskriminačná vo

veci odmeňovania sudcov Špeciálneho súdu). Pripomenula aj prípady sterilizácie rómskych žien a prípad učiteľky Samkovej, pri ktorých však diskriminačný charakter nebol právne uznaný (Ústavný súd nekonštatoval porušenie čl. 12, ods. 2 tzv. antidiskriminačného zákona). Vysvetlila, prečo je problematické brániť sa pred diskriminačnými praktikami (treba dokázať úmysel poškodiť niekoho) a prečo sa v súdnictve pri výklade diskriminácie treba vrátiť k podstate a zmyslu ochrany človeka pred praktikami neférovej dominancie v mocenskom kontexte.

Právnické úvahy na konci tohto bloku vystriedala jazykovedná reflexia Pawła Kowalského z Ústavu slavistiky Poľskej akadémie vied vo Varšave. Nadviazal na kľúčový referát M. Winiewského, ale vo svojom príspevku *Jazyková diskriminácia v poľskom verejnom diskurze* sa sústredil najmä na antisemitské nenávistné jazykové prejavy. Na ukázkach demonštroval, akými špecifickými obrazovými a verbálnymi prostriedkami sa prejavuje antisemitizmus v poľskej jazykovej krajine z okolia Lodže. Referent si popri obsahu všimol aj slovotvornú štruktúru dehonestujúcich pomenovaní. Ako dominantný spôsob tvorby nových označení sa javí sufixácia (*Żyd* → *Żydek*, *Żydzisko*, *Żyduś*, *pejs* → *pejsik*, *pejsowiec*, *pejsownia*, *pejsowin*), ale častý je aj blending, spojenie fragmentov z dvoch pomenovaní (*Żyd* + *Widzew* → *Żydzew*⁷ i v grafickej podobe *ŻYDzew*). Pripomenul, že najvyššiu dávku agresivity nesú nenávistné heslá a niektoré z nich sa vo vedomí používateľov jazyka fixujú vo forme akronym, napr. *Śmierć żydewskiej kurwie* → *ŚŻK*.

Lujza Urbancová sa ujala moderovania posledného bloku konferencie, ktorý predstavoval maďarskú, resp. maďarskojazyčnú dimenziu problematiky. Naplnili ju všeobecné reflexie, ale aj konkrétne skúsenosti z pedagogickej hungaristickej praxe na Slovensku. *Využívanie štandardu v maďarských školách na Slovensku ako nástroj diskriminácie* definuje jeden z problémov a zároveň nadpisuje vystúpenie Istvána Kozmácsa a Idikó Vančovej z Fakulty stredo európskych štúdií Univerzity Konštantína filozofa v Nitre. Referenti pociťujú ako nepriamo diskriminačné, že v štátnom vzdelávacom programe pre vyučovanie maďarského jazyka sa vyžaduje osvojovanie spisovného maďarského jazyka ako najvyššej hodnoty a neakceptuje iné, regionálne variety maďarčiny. Pre Maďarov žijúcich na Slovensku je prirodzené využívanie dialektov so špecifickými výrazovými prvkami, ktoré nie sú prítomné v štandardnej variete jazyka v Maďarsku. Súčasný vzdelávací systém a učebnice maďarčiny vnucujú študentom aj vyučujúcim polarizujúce hodnotenia jazykových prostriedkov na osi správne – nesprávne, pričom nie je jasný dôvod uplatňovania tejto ideologickej podloženej kategorizácie. Ide napríklad o hodnotenie slovenských výpožičiek v maďarčine, hodnotenie určitej výslovnosti atď. ako nesprávnych a nevhodných. Prednášajúci sú presvedčení, že pre používateľov maďarčiny na Slovensku je dôležitá

⁷ *Widzew* je názov futbalového klubu v Lodži (*RTS Widzew Łódź*), pričom *RTS* je skratka spojenia *real time strategy*.

hodnota ich jazykovej variety, ktorá by nemala byť predmetom devalvácie či diskriminácie, ale akceptácie v procese vyučovania maďarského jazyka na Slovensku.

Na otázky hodnôt a hodnotenia vo vyučovacom procese sa zamerlal István Jánk vo vystúpení nazvanom *Jazyková diskriminácia v pedagogickom hodnotení učiteľov maďarského jazyka a literatúry*. Uvažoval o tom, či učitelia hodnotia skutočné vedomosti študenta alebo skôr svoju predstavu o vedomostiach študenta, či odlišný repertoár výrazových prostriedkov v odpovediach žiakov neprispieva k vytváraniu stereotypov a predsudkov pri ich hodnotení učiteľmi a následne aj k znevýhodňovaniu či diskriminácii. Referent použil techniku verbálneho maskovania (verbal guise technique) a skúmal hodnotenie vyučujúcich na Slovensku, Ukrajine, v Maďarsku a Rumunsku v rokoch 2017 – 2019. Išlo o 502 učiteľov maďarského jazyka a literatúry. Výsledky potvrdzujú, že jazykový prejav a parametre jeho vyspelosti, rozvinutosti či kultivovanosti vplývajú na celkové hodnotenie znalostí študenta. Objektom diskriminácie sú prejavy žiakov, ktoré sú vecne správne, ale sú hodnotené nižšou známku preto, že ich verbalizácia je jednoduchšia či striedmejšia.

Záver posledného bloku patril prezentácii Kláry Sándorovej z Univerzity v Szegede *Sny, nádeje a realita. O kognitívnom evolučnom pozadí diskriminácie*. Referentka neprišla osobne, ale odznela zvuková nahrávka jej prejavu sprevádzaná powerpointovou prezentáciou. Príspevok tak mimovoľne zapôsobil trochu ako odkrytie tajomstva a trochu ako posolstvo. Evolučné pozadie praktík, ktorými sa vzájomne znevýhodňujú osoby či skupiny, nie je tým, čo stojí bokom, mimo nás alebo čo je už za nami, ale je tým, čo je stále prítomné a hlboko zakódované v podstate nášho správania. K. Sándor z pohľadu evolučnej psychológie objasnila povahu mechanizmov, ktoré zodpovedajú za vyhodnocovanie podnetov, za ich kognitívne spracovanie, kategorizáciu a vytváranie schém, stereotypov a projekcií v našom myslení. Ide o výsledok ľudského vývoja, daného prirodzeným výberom v rámci ľudského rodu. Stereotypné myslenie, schopnosť rýchlej kategorizácie a rýchlej reakcie vytvorili úspešnú stratégiu prežitia jednotlivca aj jeho skupiny, umožnili homogenizáciu skupín a altruizmus v rámci svojej skupiny. Vynára sa otázka, či práve znevýhodňovanie a diskriminačné správanie nie je evolučnou výhodou. Evolučná psychológia odpovedá, že áno. Tým sa vysvetľuje aj váha problémov, akými je antidiskriminačná osвета zaťažaná. Podľa K. Sándorovej je nevyhnutné prijať túto ľudskú danosť ako fakt, aby bolo možné účinne ju tmiť prostredníctvom etických, morálnych a kultúrnych štandardov civilizovaného spoločenstva.

Po diskusii nasledoval posledný bod programu, a to okrúhly stôl s hosťami a hostkami Lucie Molnár Satinskej. Bol ako coda na konci skladby, keď sa po pravidelnom striedaní referátov a diskusií dej podujatia ešte vygraduje a uzavrie. Usporiadatelia chceli, aby sa konferencia zavŕšila spontánnou spoločnou diskusiou. Vzhľadom

dom na komornú atmosféru tohto finále neboli žiadne hranice medzi osobnosťami „stola“ (Lucia Molnár Satinská, Júlia Choleva, Barbara Lášticová, János Fiala Butora, Marián Sloboda) a prítomného publika. Rezonovali otázky „Ako ďalej? Čo môže každý urobiť pre tolerantnejšie (nielen verbálne) správanie? Ako reagovať na hrubosť, jazyk nenávisti a diskriminácie?“ Svoj názor vyjadrili hostia okrúhleho stola aj ostatní prítomní. Zhodli sa na tom, že sa nedá vymedziť jednoznačne najlepší či univerzálny spôsob reakcie, ale že vždy treba na poškodzujúce správanie nejako reagovať. Pretože ľahostajnosť prerastá do akceptácie a konformizmu. Ľudia si na negatívne javy zvyknú a prestanú ich vnímať ako neprípustné. A to je cesta k ďalšiemu extrémizmu a násiliu v našich životoch, ktoré si nikto nepraje. Naopak, osobná angažovanosť vedcov je dôležitá, pretože nestačí diskrimináciu len skúmať, ale vedieť na ňu v praxi adekvátne reagovať.